

ПУБЛІЦИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СЕРГІЯ ЄФРЕМОВА

У статті аналізується публіцистична діяльність Сергія Єфремова під час його участі в українському національно-визвольному русі.

Ключові слова: публіцистика, національне питання, ліберали, газета „Рада”, Сергій Єфремов.

Добробут держави значною мірою залежить від ефективної діяльності її керівників. У роки розбудови Української держави немає потреби шукати особливі аргументи на користь вивчення досвіду діячів, які будували українську державність в 1917-1920 рр. Маловивчені теми державного будівництва, формування національної ідеології та духовне відродження України вимагають наукового осмислення корінних проблем розвитку нашої країни.

Відтворення об'єктивної історичної картини в Україні наприкінці XIX – в першій третині XX ст. неможливе без вивчення всебічної діяльності Сергія Єфремова, який з юного віку визначився зі своїм життєвим вибором, утвердився в світоглядних позиціях, став на шлях захисника української національної ідеї, поширення її популярності серед населення. Через спотворення радянською історіографією фактів з історії національно-визвольної боротьби українців за свою державність, це ім'я було викреслене з цього процесу, не знаходило об'єктивного висвітлення в наукових дослідженнях. Впродовж багатьох десятиліть С. Єфремова згадували як „представника дрібнобуржуазних партій”, „українського буржуазного націоналіста”, „члена антинародної Центральної Ради” та ін.

Сергій Єфремов ще до школи навчився читати й перечитав всі книжки з батьківської бібліотеки. Серед книжок домашньої бібліотеки найбільше було літератури з церковної тематики, подекуди траплялися й твори присвячені Запорозькій Січі, Богдану Хмельницькому, Тарасу Бульбі, „Кобзар”, підручники з історії та географії.

Початок формування національної позиції С. Єфремова припадає на 1891-1893 рр., коли він вступає до Уманського духовного училища і входить до гуртка української молоді, що виховувалася на російській та українській літературі, але була перейнята вирішенням національного питання. „Свій світогляд я виховував на Белінському, Герцені, Черни-

шевському, Добролюбові, Писареві, Лаврові, Михайлівському, Щедріну, Гр. Успенському – що були моїми вчителями. Револуційні діячі 60-70-тих рр. були мені прикладом політичної практики тих ідеалів життя, соціальної і політичної правди”, – писав він у своїх спогадах [11, ф.317, №53, арк.49].

В центрі своєї уваги С. Єфремов ставив людську особистість. „Саме коли формувався мій світогляд, відбувалася боротьба народників і марксистів, що знаходила живі відгуки у молоді. Я уважно стежив за цією полемікою, читав матеріали представників обох течій, навіть „Капітал” К. Маркса, але лишився при своєму народницькому світогляді. Економізм нівелював людські стосунки, нехтував національним питанням, без якого він „не уявляв нормальних форм людського співжиття” [2, с. 143].

З ініціативи Скачковського, у 1888 р. у семінарії виникла таємна українська громада – товариство семінаристів, які займалися самоосвітою і культурницькою роботою. Його квартира й стала першим університетом для С. Єфремова. Семінаристи називали цю квартиру „Ельдорадо”. Ось що пізніше писав сам Єфремов: „Ельдорадо” – тісна дяківська квартира в маленькому садочку під горою, - притягала нас своєю багатющою бібліотекою, де ми могли знайти все, що виходило по-українському, і кращі твори з російського письменства та журналістики, тими своєрідними звичаями, які там панували, й принадною особою самого хазяїна, що був найменше хазяїном у власній оселі. З самого ранку там велися розмови й змагання, читалися новинки українського і російського письменства, лунали співи, рішалась доля світів, прокладались шляхи для рідного краю, відбувалися скромні свята, як Шевченківські роковини” [8, с. 5]. Там же Сергій слухав лекції В. Антоновича, молодого М. Грушевського, виступи В. Зінківського, потрапивши таким чином до кола української інтелігенції, в якому

переважала ідея відродження України [11, ф.317, №54-55, арк.171зв.].

Завдяки творчій атмосфері в „Ельдорадо” у С. Єфремова прокинулося прагнення стати професійним письменником. „Ми тоді тільки й мріяли про літературу” – згадував він. Одними з перших написаних С. Єфремовим оповідань були: „Пригода з молодим рибалкою”, „Пожежа”. Останнє було присвячене несправедливості тієї епохи, коли заслання до Сибіру було буденною справою. Аналізуючи причини такої поведінки „злочинців”, автор доходить висновку, що в цьому винна оточуюча дійсність, середовище, в якому людина не могла розвиватись вільно: „люди дали життя цим злочинцям, які винні в тому, що бачили лише зло, обман, приниження” [11, ф.317, №2].

Закінчивши семінарію в 1895 р., а в 1901 р. і юридичний факультет Київського університету, Єфремов вирішує повністю присвятити себе історії української літератури та публіцистиці, оскільки він сам писав, що в ньому „нахил до літературної роботи вже зовсім скристалізувався” [24].

С. Єфремов з одностайними видав у трьох томах антологію української літератури XIX ст. під назвою „Вік”. Він стає одним із перших українських професійних публіцистів. С. Єфремов, вважаючи себе вже добре обізнаним в українській справі, намагається пробудити національну свідомість українства. Ще з 1896 р. він стає кореспондентом таких українських видань, як „Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка”, „Киевская старина”, „Літературно-науковий вісник”, „Нова громада”, співпрацює з львівською газетою „Правда”, підтримує у видавничих справах контакт з М. Грушевським [25]. Авторитет С. Єфремова як літератора і публіциста на той період зростає і до його думок стають прислухатися інші учасники національного руху.

Обравши напрямок своєї діяльності як літературного критика та публіциста, С. Єфремов, за його власним висловом, прагне говорити „в вічі гірку істину, з метою твердого обговорення наших недоліків”, виступаючи таким чином проти тих літературних критиків, хто є прихильником „возвиличуючого обману”. Писав він надзвичайно багато. Крім вище згаданих публікацій його статті з’являються у таких відомих петербурзьких виданнях, як „Русское богатство”, „Голос минувшего”, „Северные записки”. У 1904 р. йому надходить пропозиція співпрацювати з австрійським виданням „Ruthenische Revue” [12].

З перших статей С. Єфремова у нього виробився дещо песимістично-глузливий стиль і він, якщо бажав, розлускавав своїх опонентів як горіх [13, с.12]. „До подій підхожу з міркою ідеалів добра, правди та справедливості рівної для всіх, оцінюючи їх з погляду інтересів широких мас трудящого люду, на кожную працю дивлюсь я не тільки з погляду абстрактної вартості, а й практичного виконання” [15]. Саме з такими поглядами ставився С. Єфремов до життя.

Протягом 1905-1907 рр. С. Єфремов друкується в таких виданнях, як „Громадська думка”, „Рада”, „Рідний край”, „Нова громада” та ін. Ключовими темами його публікацій стало відстоювання права українців на свою національну пресу, друк книжок українською мовою, захист діяльності „Просвіт”, пропаганда ідеї об’єднання українського селянства на чолі з „Всеукраїнським селянським союзом” тощо.

Після поразки революції 1905-1907 рр. в Російській імперії наступив період реакції. Переломним моментом революції був третьочервневий переворот, опублікування царського маніфесту про розпуск II Державної думи, згідно з яким 80% населення Російської імперії позбавлялося виборчих прав. С. Єфремов вважав, що розпуск II Думи і зміна виборчого закону стало найтяжчим ударом для українства, оскільки новий закон позбавляв українське громадянство можливості посилати в Думу своїх захисників.

Газета „Рада” в той час залишалася єдиним щоденним джерелом інформації щодо українського питання. С. Єфремов відкрив у газеті рубрику „З нашого життя” і друкував огляди подій в Україні. Він одним із перших почав писати про наслідки революції для українства. Носієм історичного прогресу, на його думку, повинна стати інтелігенція, яка має очолити національний політичний рух.

Підсумок, до якого дійшов С. Єфремов у публікаціях 1907-1908 рр., – це відсутність оптимізму щодо найближчих перспектив українського політичного руху. Але, як стане зрозумілим з пізніших публікацій Єфремова, песимістом він був від того, що відчував нагальну потребу будити громадянство до боротьби за краще життя. „Потрібно виховувати в собі зерно святого незадоволення в ім’я майбутнього” – наголошував він, постійно нагадуючи народу, що українцям так багато потрібно наздоганяти у порівнянні з розвинутими націями [22].

В 1908 р. С. Єфремов на сторінках газети „Русское богатство” публікує огляд „Из общественной жизни на Украине”, в якому аналізує суспільне життя за останні кілька років [3]. Автор констатує, що серед українських партій, так і не з’явився справжнього виразника інтересів більшості українського народу – селянства. Вважає за необхідне створення нової соціалістичної партії, яка б представляла інтереси трудящих, передусім селянства. Відзначається, що політичне українство мало звертає уваги на економічні інтереси народу, віддаючи перевагу національно-культурній діяльності.

Своєрідним продовженням попередньої публікації стала історична розвідка С. Єфремова, в якій він аналізує зародження та розповсюдження опозиційного руху „Масонство на Україні” [6, с.3-16]. В ній звертається увага на те, що задовго до появи масонських організацій Україна була готова сприйняти масонство, прототипом якого були братства XV-XVII ст., які організаційно і функціонально нагадували перші європейські ложі.

В 1909 р., продовжуючи працювати в газеті „Рада”, він викладає думки щодо свого бачення майбутнього України, надаючи перевагу ідеалам федералізму, зупиняючись на тому, що Україна повинна стати автономною республікою у складі Російської федерації. Цей напрямок виділяється ним як першочерговий у обставинах, що склалися на той час. Ці думки досить виважено і чітко викладені в його роботі „3 громадського життя на Україні”. Викладаючи свої роздуми про демократичну автономію України, С. Єфремов звертається до історії українського руху, етапів становлення національної ідеї та її розв’язання на певних історичних етапах. Він вказує на позитиви та хиби певних поколінь українців, виділяючи дві сторони еволюційного розвитку: центротяжний та центробіжний.

Продовжуючи аналізувати хід політичного життя в країні, в статті „Українське життя 1912 р.” С. Єфремов вже більш оптимістично щодо українського руху відзначив: „Менше ніж десяток років тому такий заголовок можна було б поставити з великою натяжкою. Українського життя в Російській імперії як щоденної практики не існувало. І от тепер можемо про нього говорити. Самі вже репресії показують що увійшло вже в життя українство, якщо заходи проти нього з кожним роком збільшуються” [23].

Протягом 1910-1914 рр. С. Єфремов подає низку публікацій до часопису „Світло”. Статті

всі різні за тематикою, але об’єднуються, по-суті, ідеєю життєвої необхідності національної освіти для українців [20, с.32-35]. Збірка статей „Вони не просять”, „Паперова гребля”, „Два протести”, „Наслідки обструкції”, „За український університет”, „Україножерна потіха” та ін. містила чимало роздумів автора на освітні теми, що висвітлювали наявний стан справ в освітній галузі й ті проблеми, які конче вимагали свого розв’язання.

Важливою проблемою, яка вимагала негайного вирішення, для С. Єфремова було питання „про рідну школу” та його розв’язання „в громадських та державних інституціях”. В умовах існування України у складі Російської імперії та „нав’язаної звідти системи навчання й виховання української молоді радилося власними силами брати те, чого їй не дають у школі, „щоб виучувати життя рідного народу, спізнавати потреби, пережити їх у власній душі й приготувати з себе справжніх сівачів добра і правди на рідному ґрунті ... щоб непокаліченими вийти з мурів з школи на широке поле життя й діяльності на користь рідному краю” [4, с.57-58].

З початком Першої світової війни починається новий період в історії українського лібералізму. Війна це не звичайний стан суспільства, що виводить його із звичайного ритму і висуває на передній план проблеми, що спонукають кожну його верству, суспільні класи чи політичні партії висловити своє ставлення до надзвичайного стану. С. Єфремов, як і більшість інших членів ТУП, зайняли проросійську позицію. Так, в „Раді” у передовій статті С. Єфремов закликав українців стати на захист російської держави, бо цим вони боронитимуть власну землю [18, с.81]. Правда, з часом відбувається еволюція поглядів як товариства, так і самого С. Єфремова. У майбутньому рада ТУП вирішить утриматися вже від звернення як за підтримку війни, так і проти і займе нейтральні позиції.

Війна внесла певні зміни в суспільне життя. Російський уряд розпочав переслідування українства: газету „Рада” київська влада ліквідувала, закрито „Просвіти” і українські видавництва, заборонено друкувати українською мовою, багато українських діячів заслано. Для С. Єфремова почнуться важкі часи, йому необхідно було якось заробляти на хліб. Допоміг старий приятель О. Лотоцький, котрий мешкав у Петербурзі, і редактор часопису „Голос минушого” С. Мельгунов. С. Єфремов стане постійним автором цього

видання і дістане можливість отримувати хоч якісь гроші. В 1915 р. він також друкується в деяких московських виданнях: „Отечество”, енциклопедичне „Гранат” [11, ф.317, 91-93], „Весник Европы” [11, ф.1075], про що свідчать поштові перекази московських редакцій, що зберігаються в фонді Єфремова.

З утворенням Української Центральної Ради відновлюється й україномовна преса. Зокрема своєрідним продовженням відомої газети „Рада” стала „Нова Рада”. У першому номері „Нової Ради” С. Єфремов, як голова Товариства, виступив із привітанням новому російському уряду і закликав населення України підтримати новий державний лад, бо тільки він, за переконанням С. Єфремова, „несе волю Україні, організуватися, скидатися на новий національний фонд, закладати українські школи, українізувати середню і вищу освіту – бо в школі буденність, засновувати „Просвіти”, підтримати пресу, роз’яснити народу вагу і значення подій, основи вільного ладу, дбати про харчову справу, бо це дасть матеріальні сили для боротьби, готуватися до всенародної Установчої Ради... на якій представники українського народу повинні відстояти автономію України і федеративний лад у Росії” [9].

Коли Тимчасовий уряд проголосив право самовизначення націй, С. Єфремов відразу на сторінках „Нової ради” відгукнувся із закликом, що „поза як уряд Росії знайшов можливість оголосити самостійність Польщі та автономію Фінляндії, вимагаємо, щоб негайно була оголошена широка національно-територіальна автономія України” [14].

Дві зустрічі комісії Тимчасового уряду з українською делегацією С. Єфремов виклав у серії репортажів „З-над невських берегів” та опублікував у „Новій Раді”. Описуючи петроградські події, він повідомляв, що найбільше суперечок викликав пункт про відношення уряду до автономії України – кардинальний пункт в українській програмі. „Треба було бачити, як учені учасники розмови силкувалися розбити власне цей пункт, щоб зрозуміти, як до автономії України не звикли ще в російських кругах, як їх не розуміють навіть спеціалісти – учені, й як, нарешті, її всі бояться! За весь час цього диспуту було враження таке, що наші шановні опоненти, воюючи проти автономії, розуміли власне щось інше, а саме – вигадували за нею таємне бажання зовсім відокремитися. Тому й ставилися такі питання про економічні стосунки, про вугілля, цукор та пшеницю, про

те ж таке Чорне море без якого Росії ані дихнути, про Одесу, яка теж потрібна цілій Росії...” [5].

Після проголошення другого Універсалу, 3 липня 1917 р. С. Єфремов зосереджує свою увагу на публіцистичній роботі, працюючи в „Новій Раді”, яка виходила протягом 1917-1919 рр. Багато уваги С. Єфремов приділив ситуації, що склалася в Україні наприкінці 1917 р. На його думку, небезпечна ситуація назрівала довго, роки війни марно не пройшли, почався страшний час таких явищ, як поголовне здичавіння, озвіріння, страшні форми самосуду, знецінення людської особи, все це набирало жахливого розмаху. С. Єфремов звертав увагу на те, що звідусіль до Генерального Секретаріату йшли телеграми, що наступає страшна анархія, грабунки, нищення маєтків, різанина, причому свідомість безкарності надавала злодіям сміливості. Більшовики, які очолили цей рух, „витрачали величезні суми на провокації, намагаючись розкласти нас з середини, підбурюючи наших козаків до різних бешкетів” [17]. Десятки тисяч озлоблених, деморалізованих солдатів, озброєних дезертирів, особливо ті, що потрапили під більшовицьку агітацію, яка цілеспрямовано розкладала армію, лавиною рушили додому, заповнюючи міста і села України, тероризуючи, вбиваючи людей.

3 жовтня 1917 р. темою публікацій С. Єфремова стає думка про необхідність створення „єдиного національного фронту” проти більшовиків, в яких він вбачав головну небезпеку для України. Він закликав припинити чвари між українськими партіями, об’єднатися і шукати підтримки на Заході. Він одним із перших побачив соціально-політичну суть більшовизму і мав сміливість публічно говорити про це на сторінках газет. „Оповіщаючи війну війні – треба насамперед ту руку приборкати, усе одно належить вона Миколі чи Леніну” [10].

У статті під назвою „На вістрях штиків” С. Єфремов розмірковує про дві категорії влади: одна з яких служить людям і піклується про потреби громадянства, друга приневолює людей служити собі і придушує всякий розвиток життя. Одна творить нові форми на життєвих підвалинах, друга робить руйнацькі експерименти. Саме такою він називав більшовицьку владу. Так, за його висновками, люди, які її уособлювали, дістали у спадщину всі лихі сторони старого самодержавного ладу, і, не даючи народові нічого, поводитися з ним,

як з людьми повойованих країв, „розграбовуючи й порушуючи всі норми життя” [7].

Низку статей С. Єфремова в „Новій Раді” присвячено цій темі. Так, у статті під назвою „Більшовицька дипломатія” С. Єфремов радить республікам, що створилися по окремих частинах Росії (таких як Україна, Донська республіка, Сибір та ін.), негайно вирвати справу миру з більшовицьких рук і не дати Троцькому говорити за всю Росію, і тим піддавати під ярмо всі краї. Він вважав, що це єдиний спосіб пом’якшити те, що несе більшовицький мир. „Без цього більшовицька дипломатія такого наробить, що по всі віки і дітям і внукам неволі вистачить. Вважаю, що і з ворогом представники республік повинні іншим тоном говорити, ніж більшовики, які зробили все, щоб принизити себе й позбавити свої домагання сили” [1].

У статті під назвою „По визволенні” С. Єфремов аналізує події, які супроводжували відхід більшовиків з Києва. Він відзначає ганебну втечу харківських „народних секретарів”, які пограбували місто, розповсюдивши анархію, довівши Київ до голоду й крайнього занепаду. Підводячи підсумки їх перебування у Києві, він говорить, що за ті жахливі і ганебні три тижні божевілля і страх літали над містом, кожної ночі з’являлися нові трупи, більшовики грабували й очищали без сорому місто від усього. „Вся енергія більшовиків, – писав С. Єфремов, – була направлена на саме руйнування, шахрайства, „конфіскації”, в яких виявлялася вся їх тупа злість” [4, 115].

Аналізуючи в статті „Наші гріхи й помилки”, опублікованій в „Новій Раді”, причини невдач політики Центральної Ради, після відходу більшовиків з Києва на початку 1918 р., С. Єфремов пише, що спочатку революції українцям щастило. В час переоцінки старих вартостей та загального розвалу у представників української інтелігенції була свіжа національна ідея, що ґрунтувалася на демократичних основах і своїм великим культурним піднесенням утримувала разом різні прошарки суспільства. Але саме тут почалися помилки [16]. Коли ще Центральна Рада не мала формальної влади, то саме тоді мала найбільший вплив, „влада немов відібрала в неї шляхи до мас, потягнувши до гори, ми занедбали основи і будували просто в повітрі, працюючи екстенсивно, а не інтенсивно. Коли Бог, без нашого великого зусилля, кинув нам владу з неба, ми опочили собі на лаврах і паперовими здобутками надолужили справжню силу” [7, с.92].

Після повалення Центральної Ради партія С. Єфремова підтримала гетьмана Скоропадського, однак ніде про це офіційно не заявляла. У редакційній статті першого номера „Нової Ради”, який після скасування заборони з білими плямами цензури вийшов 9 травня 1918 р., С. Єфремов зробив спробу дати оцінку політичної ситуації, яка передувала встановленню в Україні гетьманського режиму. Насамперед він відзначив внутрішню слабкість останнього уряду УНР В. Голубовича і те, що він не мав підтримки в будь-яких колах української людності [19].

10 травня 1918 р. у „Новій Раді” у статті „Парадоксальне правительство” С. Єфремов вважав, що це „перше ділове правительство на Україні – не українське”. І коли ці „реальні політики”, писав він, „учорашні централісти сміливо переступають тепер навіть через федералізм і падають в обійми просто до самостійників то це самостійники з примусу” та українці яких мов Мефістофеля од хреста, корчить од самих звуків української мови”, в разі зміни ситуації так само легко перестрибнуть знов через федерацію, добре ще як до обласності, і впадуть в обійми „единой неделимой” [21, с.142].

У 1918-1919 рр. за Директорії, за більшовиків та за білогвардійців С. Єфремов намагався і далі у своїх публікаціях відстоювати свою особисту позицію. Однак, зважаючи на обставини і триваючу громадянську війну, його голос був надто слабким. З усіх сторін долинала критика і образи, тому С. Єфремову довелося зосередитися на науковій діяльності та розбудові Української Академії Наук. В 1920-ті рр. С. Єфремов, зважаючи на відсутність незалежної від влади преси, практично повністю пориває з публіцистичною діяльністю.

З аналізу публіцистичних матеріалів С. Єфремова, загалом, можна зробити висновок, що як критик він досяг більшого успіху ніж як практик. Звичайно, можливості реалізувати свої задуми у нього були, особливо під час його перебування на державній посаді заступника голови Центральної Ради, Генерального Секретаря з міжнародних справ, за періоду Гетьманату, коли П. Скоропадський пропонував його партії соціалістів-федералістів сформувати уряд національного примирення. Однак скористатися такими можливостями С. Єфремову не вдалося через надто обережну політичну позицію.

Таким чином, публіцистична діяльність С. Єфремова розвинула в ньому талановитого

журналіста та публіциста. Його публікації відзначаються аналітично-критичним підходом до нагальних проблем того часу, виступаючи

своєрідним показником реакції щодо дій влади з боку свідомої української інтелігенції незашореної путями партійних ідеологій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Відповідь на мирові умови // Нова Рада. – 1917. – 20 грудня.
2. Головний Державний Архів Служби Безпеки України. – Спр. 67098 ФП. – Т. 11. – Арк. 143.
3. Ефремов С. Из общественной жизни на Украине / С. Ефремов // Русское богатство. – Петербург. – 1908. – № 7. – С.35.
4. Ефремов С. За рік 1912-й. (Критика й бібліографія) / Сергій Єфремов // Світло. – 1913. – Кн. 9. – С. 57-58.
5. Ефремов С. З-над невьських берегів / Сергій Єфремов // Нова Рада. – 1917. – 25 травня.
6. Ефремов С. Масонство на Україні / Сергій Єфремов // Наше минуле. – 1918. – № 3. – С.3-16.
7. Ефремов С. На вістрях штиків / Сергій Єфремов. – С. 92.
8. Ефремов С. Щоденники / Сергій Єфремов. 1923-1929. – С.5.
9. З відозви Товариства Українських Поступовців до українського громадянства // Нова Рада. – 1917. – 8 березня.
10. Звідки звірства // Нова Рада. – 1917. – 21 лист.
11. Інститут рукопису Національної Бібліотеки України імені В. Вернадського НАНУ.
12. Красицька М. Його називали совістю нації / М. Красицька // Українське слово. – 1996. – 14 листопада.
13. Курас І. Сергій Єфремов і його Щоденники / І. Курас. – К., 1993. – С. 12.
14. Національно-територіальна автономія // Нова Рада. – 1917. – № 38.
15. Наші можливості // Рада. – 1907. – 10 груд.
16. Наші недоліки // Нова Рада. – 1918. – 13 лют.
17. Небезпечна ситуація // Нова Рада. – 1917. – 5 груд.
18. Павко А. ТУП: політична організація чи партія / А. Павко // Вісник. – 2000. – Вип. 50. – С. 81.
19. Правительство Голубовича // Нова Рада. – 1918. – 9 трав.
20. Самоплавська Т. Сергій Єфремов у журналі „Світло” / Т. Самоплавська // Шлях освіти. – 2001. – № 1. – С. 32-35.
21. Стрілець В. Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кін. ХІХ ст. – 1939 р.) / В. Стрілець. – К., 2002.
22. Українська справа і непевні елементи в українстві // Рада. – 1907. – 25 груд. – С.2.
23. Українське життя 1912 року // Рада. – 1913. – 14 січ.
24. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 166. – Оп. 12. – Спр. 2519. – Арк. 8.
25. Центральний державний історичний архів України. м. Київ. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 431.

© Леонід Могильний
(Київ)

ПУБЛИЦИСТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СЕРГЕЯ ЕФРЕМОВА

В статье анализируется публицистическая деятельность Сергея Ефремова во время его участия в украинском национально-освободительном движении в конце XIX – в первой трети XX вв.

Ключевые слова: публицистика, национальный вопрос, либералы, газета „Рада”, Сергей Ефремов.

© Leonid Mogylny
(Kyiv)

PUBLICISTIC ACTIVITY OF SERGEY YEFREMOV

The article considers publicistic activity of the well-known Ukrainian public figure Sergey Yefremov (1876-1939) at the end of the XIX – in the early XX-th centuries.

Keywords: publicistic, national question, liberals, newspaper „Rada”, Sergey Yefremov.

До редакції надійшла 28.08.2009.